

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه بین‌المللی امام خمینی
دانشکده‌ی علوم انسانی
گروه تاریخ

پایان‌نامه جهت دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی تاریخ
مطبوعات زنان از آغاز تا روی کار آمدن رضاشاه
(۱۳۰۴ - ۱۲۸۹ش)

استاد راهنما

دکتر حجت فلاح توتکار

استاد مشاور

دکتر ذکراالله محمدی

دانشجو

زهرا حیدری رفعت

مهر ماه

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب چراغی هفتک دانشجوی رشته تاریخ و اساطیر مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با عنوان سبب و علل گسترش بازرگانی در ایران سده های ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۹ را تأیید کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

۹۰۹۱۹

امضاء و تاریخ

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
 معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان‌نامه/رساله

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان‌نامه کارشناسی ارشد/ دکتری .....
 دانشجوی رشته ..... گرایش .....
 در تاریخ ۱۳۹۰/۷/۱۲ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان‌نامه با نمره ..... و درجه ..... مورد تأیید هیأت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه‌ی دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	محمد صفوح ترنگ	استادیار	سنت اسلام (مدرسه اقدار)	
۲	استاد مشاور	زرنگ محمد	استادیار	بین‌المللی امام خمینی زاره	
۳	داور خارج	دکتر حسن مرعشی	استادیار	دانشگاه علامه طباطبائی	
۴	داور داخل	علی آباریل	دانشیار	بین‌المللی امام خمینی	
۵	نماینده تحصیلات تکمیلی	قریانهلی قریان زاره	استادیار	بین‌المللی امام خمینی زاره	

این قلم‌پاره

به بیدار خوابی‌های پدر و مادرم

تقدیر و تشکر

سپاس من از اساتید فرزانه، جناب آقای دکتر حجت فلاح توتکار، در مقام استاد راهنما و دکتر ذکراالله محمدی، در مقام استاد مشاور، که از راهنمایی‌های روشنگرانه‌شان همواره بهره برده، سامان یافتن این پژوهش را از الطاف آن‌ها می‌دانم.

چکیده

انقلاب مشروطه و آزادی‌های سیاسی و اجتماعی برخاسته از آن، سبب شد تا گروهی از زنان بتوانند خواست‌ها و هدف‌های خود را از محافل دربسته به پهنه‌ی جامعه بکشانند؛ اما از طرف دیگر، در سپهر عمومی نیز، زنان فضای عمومی اندکی برای گفت‌وگوهای گروهی در اختیار داشتند. در چنین شرایطی، شکل‌گیری نشریات زنان و گفت‌وگو در فضای تک‌جنسی این نشریات، به زنان امتیاز استفاده از راه‌برد گفتار جمعی را داد. مطبوعات زنان در انتقال خواسته‌های فعالان حقوق زنان به افکار عمومی نقش داشته، هویت زنانه‌ی متمایزی را همراه با مجموعه‌ای از ارزش‌های بدیل آفریدند که به زنان کمک می‌کرد بر تفاوت میان دو جنس تأکید کرده و در عین حال، خواهان برابری باشند.

در نوشتار حاضر، بستر یا زمینه‌ی اجتماعی که در آن نشریات زنان فعالیت نموده‌اند، کنش‌گران و تعامل آن‌ها با شرایط حاکم، و نیز به ایدئولوژی حاکم بر جنبش زنان و نشریات آن‌ها توجه شده است. دوره‌ی مورد بحث ۱۲۸۹ تا ۱۳۰۴ ش می‌باشد که در آن هفت نشریه‌ی زنانه شکل گرفت. علایق عمده‌ی نشریات زنان در این دوره را می‌توان در دسترسی برابر به آموزش جدید، بهبود شرایط بهداشتی، تغییر نقش‌های جنسیتی، مناسبات خانوادگی، تأکید بر نقش مادری، ارائه‌ی الگوهای برای خانه‌داری مدرن و تا حدودی مشارکت سیاسی و... خلاصه کرد.

اگر هدف این نشریات را دادن این امکان به زنان که صدایی بیابند، برای خود فضایی بطلبند، یا زنان را مشهود سازند، بدانیم، این امر، گفتمان ویژه‌ای را می‌طلبید. در مقالات منتشر شده در نشریات زنان، گاه افکار ملایم و گاه آرای تند فمینیستی در این گفتمان غلبه داشت. جنبش زنان در این دوره جنبشی خواسته‌محور است که خود به نوعی به همگرایی میان فعالان زنان و روشنفکران متوجه مسأله‌ی زن انجامید.

کلیدواژه:

زنان، فمینیسم، مشروطه، نشریات زنان، مردسالاری

فهرست مطالب

۱	کلیات تحقیق
۱۲	فصل اول: جنبش‌های زنان در جهان
۱۳	۱-۱ - فمینیسم چیست؟
۱۴	۱-۲ - زمینه‌های ظهور فمینیسم
۲۱	۱-۳ - موج اول جنبش زنان
۲۱	۱-۳-۱ - مرحله‌ی نخست موج اول (۱۸۸۰ - ۱۸۴۸م)
۲۳	۱-۳-۲ - محورهای مبارزاتی زنان در مرحله‌ی نخست موج اول جنبش زنان
۲۶	۱-۳-۳ - جنبش زنان در اروپا
۳۲	۱-۴ - مرحله‌ی دوم موج اول: جنبش حق رأی
۳۷	۱-۵ - تعلیق جنبش زنان
۴۱	۱-۶ - گرایش‌های فمینیسم
۴۱	۱-۶-۱ - فمینیسم لیبرال
۴۳	۱-۶-۲ - فمینیسم مارکسیستی
۴۵	۱-۶-۳ - فمینیسم رادیکال
۴۶	۱-۶-۴ - فمینیسم سوسیالیستی
۴۸	فصل دوم: بسترهای شکل‌گیری مطالبات زنان در ایران
۴۹	۲-۱ - روشنفکران و مسأله‌ی زن
۵۲	۲-۲ - پیش‌درآمدهایی بر حضور اجتماعی زنان
۵۴	۲-۳ - زنان و انقلاب مشروطیت
۵۹	۲-۴ - ورود فمینیسم به ادبیات
۶۷	۲-۵ - میسیونرها

۷۲	فصل سوم: ادبیات زن‌ورانه
۷۳	۳- ۱- معایب الرجال
۷۸	۳- ۲- خاطرات تاج السلطنه
۸۱	۳- ۳- نگارش زنان در نشریات مشروطه
۸۷	۳- ۴- مطبوعات زنان
۸۸	۳- ۴- ۱- دانش
۹۱	۳- ۴- ۲- شکوفه
۹۶	۳- ۴- ۳- زبان زنان
۱۰۲	۳- ۴- ۴- نامه‌ی بانوان
۱۰۴	۳- ۴- ۵- عالم نسوان
۱۰۷	۳- ۴- ۶- جهان زنان
۱۱۱	۳- ۴- ۷- مجله‌ی جمعیت نسوان وطنخواه ایران

۱۱۴	فصل چهارم: شکل‌ها و ابزارهای مبارزاتی زنان
۱۱۵	۴- ۱- انجمن‌های زنانه
۱۱۶	۴- ۱- ۱- انجمن آزادی
۱۱۷	۴- ۱- ۲- اتحادیه‌ی غیبی نسوان
۱۱۹	۴- ۱- ۳- انجمن مخدرات وطن
۱۲۶	۴- ۱- ۴- انجمن همت خواتین
۱۲۹	۴- ۱- ۵- جمعیت نسوان وطنخواه
۱۳۶	۴- ۱- ۶- پیک سعادت نسوان
۱۳۸	۴- ۱- ۷- انجمن‌های خیریه
۱۳۹	۴- ۲- مدارس دخترانه
۱۴۷	۴- ۲- ۱- تأسیس مدارس دخترانه‌ی دولتی و دارالمعلمات
۱۵۴	۴- ۲- ۲- محتوای آموزشی

۱۵۹	۴ - ۳ - نمایش
۱۶۲	۴ - ۴ - داستان و شعر
۱۶۸	فصل پنجم: بازنگری در قلمرو جنسیت
۱۶۹	۵ - ۱ - مبارزه با کلیشه‌های جنسیتی
۱۷۳	۵ - ۲ - خودآگاهی جنسیتی
۱۷۳	۵ - ۲ - ۱ - تغییر ابعاد پنداشت از خود زنان
۱۷۹	۵ - ۲ - ۲ - اخبار زنان جهان
۱۸۱	فصل ششم: مطالبات و تکاپوهای فکری زنان در نشریات زنان
۱۸۲	۶ - ۱ - مشارکت سیاسی
۱۸۲	۶ - ۱ - ۱ - حق رأی
۱۸۹	۶ - ۱ - ۲ - ورود به مباحث سیاسی
۱۹۳	۶ - ۲ - ازدواج
۱۹۷	۶ - ۳ - بهداشت
۱۹۷	۶ - ۳ - ۱ - بهداشت عمومی
۲۰۱	۶ - ۳ - ۲ - بهداشت زنانه
۲۰۶	۶ - ۴ - حجاب
۲۱۲	۶ - ۵ - کار زنان
۲۱۳	۶ - ۵ - ۱ - فرصت‌های شغلی
۲۱۷	۶ - ۵ - ۲ - ساماندهی معیشت و تنظیم بودجه‌ی خانواده
۲۱۹	۶ - ۶ - اهمیت مادری
۲۲۵	۶ - ۷ - خانه‌داری مدرن
۲۳۱	۶ - ۸ - مُد
۲۳۶	۶ - ۹ - فحشا
۲۳۹	۶ - ۱۰ - همسری و تعدد زوجات

۲۴۶

۲۴۹

۲۵۹

سخن پایانی

فهرست منابع و مآخذ

ضمائم

کلیات تحقیق

مقدمه‌ی تحقیق

حاکمیت سلطه‌ی پدرسالاری در جامعه‌ی ایران موجب شد تا زنان همواره در موقعیت‌های فرودست قرار گیرند. حضور مردان در قله‌ی هرم قدرت اجتماعی و برتری آن‌ها در حوزه‌هایی چون سیاست، اقتصاد، آموزش، خانواده و... موجب گردید زنان، به دلیل حاکمیت آموزه‌های تفکیک جنسیتی در فرآیند جامعه‌پذیری، تقریباً از ایفای اکثر نقش‌های قدرت‌آفرین در حوزه‌ی عمومی حذف شده و به حاشیه‌ی مناسبات قدرت رانده شوند.

فضای سیاسی و فرهنگی ایران پس از انقلاب مشروطیت، همراه با انعطاف فکری برخی دولتمردان و نخبگان ادبی و سیاسی، امکان طرح برخی مسائل اجتماعی، مانند مسأله‌ی زن و مطالبات زنان را فراهم کرد. استفاده از اندیشه‌های نخبگان و روشنفکران و نیز تجربه‌ی جنبش زنان در غرب، مبنایی برای توسعه‌ی فکری زنان برای ارائه‌ی مطالباتشان بود.

جهانی‌شدن فمینیسم، زنان را به‌طور فزاینده‌ای متأثر از رخدادها و حوادثی کرد که اگرچه در فاصله‌ی جغرافیایی زیادی از آن‌ها وقوع می‌یافت؛ اما امکان تغییر و دگرگونی‌های گسترده‌ی اجتماعی و طرح خواسته‌هایشان را فراهم نمود. یکی از ابزارهای بیان مطالبات زنان، نوشتار زنانه بود. این نوشتار در نشریات زنان فضایی برای جولان یافت. به‌طور کلی خط سیر فکری زنان در این دوره در مقالات چاپ‌شده در نشریات زنان قابل پیگیری و ارزیابی است. اما ذکر این نکته لازم است که آن‌چه امروزه با عنوان حقوق زنان و حقوق جنسیتی در نظریه‌ی فمینیسم مطرح می‌شود، در همان ابتدای جنبش زنان در ایران مدنظر نبوده است؛ بلکه نوعی فمینیسم بومی و تلطیف‌شده در نوشتار زنان شکل گرفت که حتی گاه به لطایف‌الحیل می‌انجامید.

دسترسی دشوار به منابع این پژوهش که عمدتاً بر پایه‌ی نشریات زنان است، مهم‌ترین مانع پیش روی این پژوهش و هر نوع پژوهشی در مورد جنبش زنان در این دوره می‌باشد. حروف‌چینی این نشریات نیز دستی بوده و ظاهراً گارسه‌ی حروف از جهت اعداد بسیار فقیر بوده است؛ به این سبب گاهی تشخیص کلمات، شماره‌های صفحات و شماره‌های روزنامه را با مشکل مواجه می‌کرد.

هدف این پژوهش، در مرحله‌ی اول شناخت وضعیت آگاهی جنسیتی و یا آگاهی از نابرابری‌های جنسیتی در افکار زنان و در مرحله‌ی بعد محتوای این آگاهی یا به عبارتی موضوع مطالبات زنان می‌باشد. اما، هرگز ادعا نمی‌کنیم در آن چه بازگفته‌ایم، اشتباهی نیست و هرگز نمی‌گوییم این کلام آخر است، این سرآغازی بیش نیست و مطالعات جدی‌تر و عمیق‌تری لازم است که با محور قراردادن زنان، تلاش شود مسائل را از زاویه‌ای جز آن‌چه تاکنون مرسوم بوده، بنگرد.

سازمان دهی پژوهش:

این نوشتار بر اساس اهداف گفته شده، در ۶ فصل تنظیم شده است. از آن جا که هر گونه تحلیلی از وضعیت زنان مستلزم بررسی بستر فرهنگی جامعه و توجه به زمینه‌ای است که زنان در آن به سر می‌برند، فصولی را به این موضوع اختصاص داده‌ایم:

فصل اول به شکل‌گیری جنبش زنان در جهان تا دوران تعلیق پرداخته است. به نظر می‌رسد رسیدن اخبار پیشرفت زنان در کشورهای دیگر موجب دلگرمی زنان ایرانی برای پی‌گیری مطالباتشان بوده است. در این مورد اندیشه‌های زنان اروپایی و آمریکایی بیش از زنان شرقی مورد توجه قرار گرفت. هرچند زنان ایرانی از بنیان‌های نظری فمینیسم و تفاوت‌های آن اطلاع نداشتند؛ اما مشترکاتی میان مطالبات خود و مواضع فمینیست‌های برابری و فمینیسم اجتماعی یافتند.

برای به دست آوردن رشته‌ای استوار و پی‌گیری سیر منطقی تحولات در زندگی زنان، فصل دوم را به بسترهای شکل‌گیری مطالبات زنان در داخل، از جمله موضع روشنفکران در برابر زنان، مدارس میسیونری، انقلاب مشروطه و ورود فمینیسم به ادبیات اختصاص داده‌ایم.

فصل سوم شکل‌گیری ادبیات زن‌ورانه یا نگارش فمینیستی را مطرح خواهد کرد که به نوشتار زنان پرداخته است. در این فصل ضمن بررسی سوابق نوشتار زنانه از جمله: نوشته‌های بی‌بی‌خانم استرآبادی، خاطرات تاج‌السلطنه، نگارش زنان در مطبوعات مشروطه، دست آخر به معرفی مطبوعات زنان می‌پردازد.

فصل چهارم به ابزارهای مبارزاتی زنان نظیر تشکل‌های زنان، مدارس، نمایش، ادبیات و شعر پرداخته است. اما این تشکل‌ها اغلب به شیوه‌ی متمرکز نبوده، بلکه شبکه‌ای و قابل انعطاف بوده‌اند؛ بنابراین چنان‌که خواهیم دید برای آن‌ها نمی‌توان رهبری واحد و کاریزماتیک جست‌وجو نمود. اگرچه در ظاهر ممکن است این فصل اندکی از موضوع رساله جدا به نظر آید؛ اما از آن جا که فعالیت انجمن‌ها، مدارس و نشریات زنان در رابطه‌ای تنگاتنگ با یکدیگر قرار داشتند، یکی از آن‌ها را بدون دیگری نمی‌توان مورد بررسی قرار داد. ضمن این‌که یادآور می‌شویم، اغلب این تشکل‌ها، مدارس و مطبوعات زنان دارای اعضای کمابیش مشترکی بوده‌اند.

فصل پنجم به دغدغه‌های ذهنی زنان در مقابله با کلیشه‌های جنسیتی و بازتاب آن در مقالات زنان پرداخته و در فصل آخر مطالبات و تکاپوهای مشترک زنان در نشریات زنان مانند خانه‌داری مدرن، زناشویی، مُد، فحشا، حجاب، اقتصاد و ... سخن به میان آمده است.

در این جا بر خود لازم می‌دانم بار دیگر مراتب سپاس و امتنان خود را از استاد راهنمای فرزانه دکتر حجت فلاح توتکار و استاد مشاور گرانقدر دکتر ذکراالله محمدی ابراز دارم. همچنین به عنوان نشانه‌ای از سپاس خودم، قدردان دیگر اساتید گرامی‌ام در گروه تاریخ دانشگاه بین‌المللی قزوین هستم. از

اعضای کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، سازمان اسناد و کتابخانه‌ی ملی ایران، بخش نشریات کتابخانه‌ی مجلس و البته از همه‌ی اعضای کتابخانه‌ی انقلاب اسلامی حوزه هنری، سپاس‌گزار هستیم.

بیان مسأله

زنان در سپهر خصوصی و سپهر عمومی با مسائل و مشکلاتی روبه‌رو بودند که معمولاً امروزه از آن به سقف شیشه‌ای یاد می‌کنند. یعنی محدودیت‌های غیرقابل رویت؛ که زنان با آن‌ها دست و پنجه نرم می‌کردند. مسأله‌ی اصلی در این تحقیق، بررسی این محدودیت‌ها و کاستی‌ها و راه‌های ارائه‌شده از طرف فعالان حقوق زنان برای برون‌رفت از این وضعیت می‌باشد. با نگاهی به نشریات زنان در این عصر می‌توان به خوبی دریافت که آگاه ساختن زنان به حقوق حقه‌ی خود، بیداری و احیای حیثیت آن‌ها مهم‌ترین درونمایه‌ی این نشریات بوده است. با این مقدمه می‌توان پرسش اصلی پژوهش حاضر را این گونه مطرح کرد که درونمایه‌ی نشریات این عصر چه بوده و این ابزار چه نقشی در بیداری زن ایرانی ایفا نموده‌اند؟ این موضوع، به صورت سؤالات زیر طرح شده است:

سؤالات

۱. بسترهای ایجاد نشریات اختصاصی زنان چه بوده است؟
۲. اندیشه‌ها، ایده‌ها و مسائل تأثیرگذار در نگرش و نگارش زنان در مطبوعات مورد بحث چه بوده است؟
۳. طرح چه مسائل و مطالباتی در این دوره، در اولویت قرار داشته و بسامد زیادی از آن را به خود اختصاص داده است؟
۴. مطبوعات مورد نظر چه نقشی در تحول فکری، فرهنگی و اجتماعی زنان داشته است؟

فرضیات

۱. نظامنامه‌ی انتخاباتی مجلس اول، هرچند زنان را از حق رأی و مشارکت در انتخابات مجلس محروم ساخت؛ اما در بستر حقیقی انقلاب، خود زنان با حضور در عرصه‌ی اجتماعی و فرهنگی کم‌کم برای اثبات حقوق تلاش کردند. دفاع برخی از نمایندگان مجلس اول چون سید حسن تقی‌زاده و محمدتقی وکیل‌الرعا یا از حقوق زنان و توجه برخی از نشریات به حقوق زنان و انتشار نوشته‌های زنان و دست آخر تأسیس و توسعه‌ی مدارس دختران، به فرایند تکاملی آگاهی زنان کمک و در نهایت در سال‌های بعد به انتشار نشریات تخصصی زنان منجر شد.

۲. به نظر می‌رسد که دو دیدگاه در مطبوعات زنان حاکم بوده است: دیدگاهی عرفی (این جهانی) که تحت تأثیر جریان‌های لیبرالی و بعدها سوسیالیستی بوده و دیدگاه دیگر، با تأکید بر تفاسیر مترقی از اسلام، مشروعیت خواسته‌های خود را با تکیه بر قرآن و زندگی پیامبر و ائمه بیان می‌کردند و مورد اخیر کم‌تر با سنت جامعه اصطکاک پیدا می‌کرد.

۳. زنان، در ابتدا مباحثی همچون خانه‌داری و شوهرداری، انتقاد از شرایط ناگوار زن در جامعه و کانون خانواده، دفاع از تک‌همسری، ترویج معارف در توده‌ی زنان، تبلیغ منسوجات وطنی، ارتقای بهداشت زنان، تأسیس تعاونی‌های اقتصادی برای زنان، ضرورت تعلیم و تربیت دختران، مدیریت امور اقتصادی خانواده و حق دستیابی برابر به آموزش برای دختران را مهم‌ترین مسائل و مطالبات خود می‌دانستند؛ اما رفته‌رفته ندای حق‌خواهی و آزادی‌خواهی زنان از لابه‌لای کلمات این نشریات به گوش می‌رسید.

۴. مطبوعات زنان، دقایق اخلاقی و اجتماعی و تربیتی که مردان درگیر و غرق در فضای سیاسی کم‌تر بدان توجه داشتند، یادآور می‌شدند. همین یادآوری‌ها بود که به تدریج شرایط تحقیرآمیز زنان در خانواده و بیرون از آن به عنوان معضل اجتماعی زنان را مورد توجه قرار داد. نشریات زنان غالباً با حفظ وفاداری به ارزش‌های فرهنگی مسلط، به گسترش توجه زنان به آموزش جدید پرداخته، زمینه‌ی ارتقای وضعیت فرهنگی و اجتماعی زنان را به صورت حداقلی فراهم آوردند.

سوابق پژوهشی

در باره‌ی نخستین مطبوعات زنان در دوره‌ی مورد بحث، تحقیق مستقلی که به طور مستقیم در ارتباط با آن باشد، صورت نگرفته است؛ اما در مورد بخش‌هایی از موضوع این پایان‌نامه، کتاب‌ها و تحقیقاتی توسط پژوهشگران و محققان نگارش یافته است. برخی از این تحقیقات به صورت وقایع‌نگارانه بوده و اغلب در ارتباط با جنبش زنان، انجمن‌ها و یا مدارس زنانه و یا تمرکز بر بعد سیاسی موضوع بوده است و هیچ کدام به طور اختصاصی به موضوع نشریات زنان نپرداخته و آنچه وجود دارد، اغلب به مشخصات شناسنامه‌ای این نشریات و یا تأکید بیش از حد بر زندگی‌نامه‌ی روزنامه‌نگاران زن محدود می‌شود.

مقالاتی با عنوان «زن در جامعه‌ی قاجار (موقعیت زنان در آغاز قرن ۱۴ هجری) و نیز «بیداری زنان در انقلاب مشروطه»، در مجموعه مقالاتی با عنوان «این‌جا طهران است»، توسط منصوره اتحادیه (نظام مافی) به نگارش در آمده است. مطالب این دومقاله، عمدتاً در جهت ارائه‌ی فضایی کلی از مطالبات زنان در چهارچوب ابزارهای مبارزاتی زنان و نیز نقش زنان در انقلاب مشروطه می‌باشد. به جهت تداخل زمانی فعالیت سازمان‌ها، نشریات و مدارس زنانه، گاه در این دو اثر به اشکالاتی در اسامی و تاریخ برخورد می‌کنیم. اما از نقاط قوت این اثر در فصول ۴ و ۵ بهره برده‌ایم.

یکی از موضوعاتی که در باره‌ی زنان و در دوره‌ی اول مجلس شورای ملی مطرح شده است، موضوع فروش دختران قوچان و زنان طایفه‌ی باشقانلو می‌باشد. افسانه نجم‌آبادی در کتاب «حکایت دختران قوچان» با استناد به مدارک موجود، به تحلیل این ماجرا پرداخته، و این موضوع را در سایه‌ی مسأله‌ی زن مورد بررسی قرار داده است. امتیاز اصلی این کتاب، استناد به مطالب روزنامه‌ها در دوره‌ی مورد بحث می‌باشد که موجب غنای این اثر گردیده است. پی‌نوشت‌های بسیار سودمند افسانه نجم‌آبادی در این کتاب، در رسیدن به فضایی اجتماعی از طرح مسأله‌ی زن در این دوره و بسترهای ایجاد مطالبات زنان کارآمد می‌باشد.

عمده تحقیقات در باره‌ی جنبش زنان در این دوره، در خارج از کشور انجام پذیرفته است. الیز ساناساریان، پروین پایدار، کامرون امین و افسانه نجم‌آبادی از این دست محققان می‌باشند.

The making of the modern Iranian woman(gender, state policy, and popular culture, ۱۸۶۵ - ۱۹۴۶)

این کتاب، در سال ۲۰۰۲م توسط کامرون امین نوشته شده است. نقطه‌ی ابتدایی بحث وی بر مبنای نوشته‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده است که به عنوان اولین متجدد در توجه به مسأله‌ی زن مورد توجه قرار گرفته است. وی در این کتاب، به گذار زنان ایران از سنت به مدرنیته پرداخته و واکنش اجتماعی این جریان را مد نظر قرار می‌دهد.

رساله‌ی دکتری یاسمین رستم کلایی با عنوان

Thw women's press, modern education, and the state in early twentieth century Iran ۱۹۰۰ - ۱۹۳۰

در دانشگاه کالیفرنیا دفاع شده است. قسمتی از این رساله به بررسی مطبوعات زنان اختصاص دارد؛ اما این قسمت به چند دلیل کافی به نظر نمی‌رسد. اول آن‌که وی تنها به بررسی مجله‌ی عالم نسوان پرداخته و دوم این‌که دوره‌ی انتخابی وی، اوایل سلطنت پهلوی می‌باشد. همچنین وی از منابع دست اول در ایران کم‌تر بهره برده است.

پروین پایدار در تحقیقی با عنوان:

women and the political process in twentieth century Iran(Cambridge university press, ۱۹۹۵)

به بررسی وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زنان ایران در سده‌ی بیستم می‌پردازد. عمده اشکال وارد بر این تحقیق، تأکید بیش از حد نویسنده بر نقش زنان در مسائل تأثیرگذار در این دوره می‌باشد. تکیه‌ی نویسنده بیشتر بر دوره‌ی رضاشاه می‌باشد که برای پاسخ به سؤالات و فرضیات مورد نظر ما کافی نمی‌باشد. این کتاب را شهرام زرندار، توسط انتشارات جامعه‌ی ایرانیان و در سال ۱۳۷۹ به فارسی ترجمه کرده است.

همچنین «صدیقه دولت‌آبادی: نامه‌ها، نوشته‌ها و یادها»، عنوان کتابی سه جلدی است به کوشش مهدخت صنعتی و افسانه نجم‌آبادی. این کتاب جامع، در برگیرنده‌ی فرازهایی است از زندگانی صدیقه

دولت‌آبادی که در آن روزنامه و مجله‌ی زبان زنان نیز تا حدودی مورد بررسی قرار گرفته است. استفاده از خاطرات و همچنین پی‌نوشت‌ها و تحلیل‌های بسیار غنی افسانه نجم‌آبادی موجب ارتقای این اثر گشته است. ما از این کتاب در فصول سوم و چهارم بهره‌ی بیشتری برده‌ایم.

این رساله، از آن جهت نو به نظر می‌رسد که در آن مطالبات زنان، اندیشه، ایده‌ها و آرمان‌های آن‌ها در دوره‌ی مورد نظر، با تکیه بر نشریات زنان و از طریق نوشتار آنان در نشریات اختصاصی خودشان بررسی می‌شود. ضمن این‌که در این فرایند، سیر تاریخی شکل‌گیری نشریات زنان و ارتباط آن با دیگر ابزارهای مبارزاتی زنان و نیز جایگاه مطبوعات زنان در جنبش زنان در آن دوره، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

روش تحقیق

روش انجام این پژوهش، روش کتابخانه‌ای بوده و در استدلال‌ها و نتیجه‌گیری‌های پژوهش حاضر، پس از جمع‌آوری و طبقه‌بندی اطلاعات، از روش‌های توصیفی، تحلیلی و مقایسه‌ای که در اغلب پژوهش‌های تاریخی به کار می‌رود، استفاده شده است.

نتایج علمی قابل پیش‌بینی

از نتایج قابل پیش‌بینی این پژوهش، شناخت نقاط قوت، کاستی‌ها و نارسایی‌های نشریات زنان در بیان دیدگاه‌های خود و نیز بررسی ویژگی‌های جنبش زنان در مراحل مقدماتی خود است. بررسی نگرش‌های فعالان حقوق زن، عملکرد آن‌ها و توانایی فمینیست‌های اولیه‌ی ایرانی در پیشبرد آرمان‌هایی زنان از مباحث مد نظر است. همچنین بررسی سهم این نشریات به عنوان زبان گویای زنان و نیز بررسی شبکه‌ی ارتباطی بین نشریات زنان، با انجمن‌ها و تشکل‌های زنان و نیز مدارس دخترانه از دیگر دغدغه‌های این پژوهش می‌باشد.

بررسی منابع:

مجله‌ی دانش:

اولین مجله‌ای بود که از سوی زنان چاپ شد. دانش به مدیریت خانم دکتر کحال از سال ۱۳۲۸ق/ ۱۲۸۹ ش به صورت هفتگی در هشت صفحه وزیری منتشر می‌شد. جاذبه‌ی آن نیز در تعداد زیاد مقاله‌هایی بود که در باره‌ی بهداشت، طب، امور خانوادگی و به خصوص بچه‌داری منتشر می‌کرد. در

مورد مشخصات شناسنامه‌ای این روزنامه در فصل سوم سخن خواهیم گفت. اغلب شماره‌های این مجله در اختیار نگارنده قرار داشت.

روزنامه‌ی شکوفه:

دومین نشریه‌ای که توسط زنان چاپ و منتشر شد، روزنامه‌ی مصور شکوفه می‌باشد که در سال ۱۳۳۱ ق/۱۲۹۲ ش به مدیریت مریم عمید(مزین السلطنه)، رئیس مدرسه‌ی مزینیه انتشار یافته است. در نگاه اول، خط‌مشی مشابه با دانش داشت؛ اما در کنار این خطی مشی، گاهی مباحثی همچون تساوی حقوق زن و مرد و مخالفت با ازدواج زودرس نیز مورد توجه قرار می‌گرفت. با این وجود محور عمده‌ی مطالب روزنامه، درباره‌ی خانواده و ایجاد توصیه‌هایی برای ایجاد حریم ادب و احترام و وظیفه میان زن و شوهر و تربیت فرزندان بود. نکته‌ی دیگری که در روزنامه‌ی شکوفه به چشم می‌خورد، تاکید بر رعایت قوانین مذهبی و حفظ حجاب و حدود، میان مناسبات زن و مرد در جامعه بود. در مورد این روزنامه نیز در فصل سوم صحبت خواهیم کرد. تمام شماره‌های این نشریه در این پژوهش در دسترس قرار داشت.

زبان زنان

نشریه‌ی دیگری است که در سال ۱۲۹۸ ش در اصفهان، در قالب روزنامه و دو هفته یک بار، به مدیریت صدیقه دولت‌آبادی و از سال ۱۳۰۰ ش به بعد در تهران و به صورت مجله‌ی ماهانه منتشر می‌شد. این روزنامه، اولین نشریه‌ی زنان است که در عنوان آن، از کلمه‌ی زن استفاده شده است. مندرجات آن، بیشتر سیاسی و ضد نفوذ بیگانگان و علیه استبداد بود. این روزنامه در زمان انتشار در اصفهان، به دلیل مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹م و وثوق‌الدوله، تحت فشار قرار گرفته و تهدیداتی برضد آن و مدیر روزنامه انجام گرفت. خط مشی آن نیز، چنان‌که خواهیم دید، با دو نشریه‌ی زنانه‌ای که قبل از آن منتشر شده است، تفاوت دارد. این مجله اگر چه در آغاز به مسائلی همچون خانه‌داری، شوهرداری و بهداشت فردی و اجتماعی می‌پرداخت؛ اما به مرور مباحث سیاسی و اجتماعی روز را در سرلوحه‌ی مطالب خود قرار داد و وضعیت زنان در ایران را به صراحت به انتقاد گرفت. در فرایند این پژوهش، تمام شماره‌های مجله‌ی زبان زنان را در اختیار داشتیم؛ اما شماره‌های روزنامه‌ی زبان زنان به طور ناقص و پراکنده در اختیارمان بود.

نامه‌ی بانوان

شیوه‌ای که زبان زنان در پیش گرفته بود، در سال ۱۲۹۹ش و هم‌زمان با دومین سال انتشار زبان زنان، از سوی نشریه‌ای که در تهران و با عنوان نامه‌ی بانوان منتشر می‌شد، ادامه یافت. نامه‌ی بانوان نیز حوزه‌ی کاری خود را محدود به مسائل زنان و مطالبی درباره‌ی خانه‌داری و شوهرداری نکرد. از این روزنامه به جز معدودی از شماره‌های آن، در هیچ کدام از کتابخانه‌ها یافت نشد.

عالم نسوان

عالم نسوان که زیر نظر مجمع فارغ‌التحصیلان مدرسه‌ی دخترانه‌ی آمریکایی ایران و به صاحب امتیازی نوابه‌خانم صفوی، در سال ۱۳۳۸ ق منتشر شد، مستدام‌ترین نشریه‌ی زنانه در این دوره بود. عالم نسوان، سیزده سال به صورت دو ماهنامه منتشر شد و مطالب مجله، عموماً حول مسائل زنان در رابطه با تربیت اطفال، امور خانه و آسایش خانواده بود و در کنار آن اخبار پیشرفت زنان و خدمات آنان در نقاط مختلف جهان را نیز منتشر می‌کرد و به شدت از امور سیاسی پرهیز می‌کرد. مقالات پزشکی، دستوراتی راجع به پرستاری و تربیت کودکان، مطالبی در باره‌ی اداره‌ی امور خانه از قبیل نظافت و آشپزی، نمونه‌ای از مدهای لباس، اخبار ترقی زنان در جهان و به ویژه ایران و مقالات ادبی و آثار منظوم و منثور زنان ایرانی از دیگر مطالب آن بود. تمام شماره‌های عالم نسوان در اختیار نگارنده قرار داشت.

جهان زنان

از نشریات دیگر، مجله‌ی جهان زنان بود که به مدیریت فخر آفاق پارسا در مشهد انتشار می‌یافت. شماره‌ی اول آن در ۱۲۹۹ ش / ۱۳۳۹ ق منتشر شد. از این مجله تنها ۵ شماره به چاپ رسیده و شماره‌ی پنجم آن به بهانه‌ی درج مطالبی در مورد بی‌حجابی توقیف شده است. در مورد این موضوع نیز در فصل سوم سخن خواهیم گفت.

مجله‌ی جمعیت نسوان وطنخواه ایران

مجله‌ی جمعیت نسوان وطنخواه ایران، در سال ۱۳۰۲ش، به مدیریت ملوک اسکندری، راه‌اندازی شد و مباحث علمی، ادبی و اجتماعی را مورد توجه قرار داد. لزوم تربیت نسوان، انتقاد مد لباس، زن: مادر بشر، اخلاق حفظ‌الصحه و زن اقتصادی از جمله عناوین برخی مطالب منتشر شده در شماره‌های مختلف این مجله است. این مجله ارگان رسمی جمعیت نسوان وطن‌خواه به شمار می‌رفت. از اعضای این جمعیت همچون محترم اسکندری، نورالهدی منگنه و فرخ‌لقا هدایت مقالاتی در این نشریه به چاپ می‌رسید.